

Dördüncü Haçlı Seferi Velatin Döneminde Konstantinopolis'in Tahribatı

Mimar Yasemin ŞAHİN ÖZDEMİR
Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
<https://orcid.org/0000-0002-3207-3939>
mim.yaseminsahin@gmail.com

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
<https://orcid.org/0000-0002-0021-2076>
pvarian@yildiz.edu.tr

Özet

1203-1204 yıllarında Batılı Hıristiyanların kutsal saydıkları Kudüs'ü Müslümanların elinden almak amacıyla düzenledikleri IV. Haçlı seferi, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e yönelmiş ve şehir büyük bir saldırıya uğramıştır. Bizans ile Avrupa arasındaki anlaşmazlıklar, 1054'te Doğu-Batı kiliselerinin birbirlerinden ayrılması, Bizans'ın Haçlı seferlerindeki tutumu bu saldırıya zemin hazırlamıştır. IV. Haçlı seferi sonucunda Konstantinopolis,1204'te Haçlılar tarafından ele geçirilmiş, bütün zenginlikleri yağmalanmış ve burada bir Latin krallığı kurulmuştur.

Haçlıların 12 Nisan 1204'te şehri ele geçirmesinin ardından Konstantinopolis üç gün boyunca yağmacıların eline bırakılmıştır. Bu süreçte çıkarılan yangınlar ve yağmalarla şehir harabe haline gelmiştir. Şehirde kurulan Latin krallığı döneminde ise Haçlı seferine öncülük eden komutanlar ve din adamları şehrin değerli hazinelerini, Hıristiyanlığın kutsal emanetlerini sistematik bir biçimde ülkelerine göndermiştir.

Kente en büyük zararı veren yangınlar Latin yağmaları ile birleşince Konstantinopolis'te bulunan birçok yapı yok olmuş, yağmalanmış ve şehir,tarihi ve kültürel mirasının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Kentin önemli yapılarından ve meydanlarından;mimari öğeler, kutsal emanetler, değerli objeler ve sanat eserlerinden kimisi yakılıp yıkılmış kimisi de parça parça sökülerek Avrupa'ya götürülmüştür. Bu makalede Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçtikten sonra zenginliğinin ve ihtişamının, Batılı Hıristiyanlar ve neden oldukları yangınlar ve yağmalar ile tahrip edilmesi incelenmiş, buradan götürülen önemli eserlerin, zarar gören sanatsal ve mimari öğelerin günümüze ulaşan dönemin kayıtları doğrultusunda götürüldükleri yerlerdeki konum ve durumları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Latin İstilasası, IV. Haçlı Seferi, Bizans, Konstantinopolis, Yok Olan ve Yer Değiştiren Eserler

Destruction of Constantinople in Fourth Crusade and Latin Invasion

Abstract

Constantinople, suffered an enormous attack in 1203-1204 because of the Fourth Crusade that started for take back the Western Christian World's holy lands from the Muslims, head to capital city of Byzantine Empire. Before crusades periods

disagreements between Byzantine and Europe, separation of Eastern and Western churches in 1054, cultural differences between their World life remarks and the manner of Byzantine about previous crusades shows that this attack was not surprising and conditions for fourth crusade direct to Constantinople had prepared before.

Constantinople, richest and most important city in its era had captured in 1204 by Crusaders, and after that all riches had sacked and established a new Latin Kingdom. After the city had captured in April 12th 1204 city had given top illagersh and for three days. In this process thanks to started fires and pillages city turned to ruins. Leaders and ecclesiastics in Latin Kingdom period systematically end the holy relics and precious treasures to Europe.

By the reason of fires that devastate the city combined with pillages many buildings sacked and destroyed. The city lost most part of its cultural and historic heritage. Important and precious art works, architectural components, holy relics, taken away piece by piece through West. In this paper examine the condition sand situations of the important architectural and artistic works after the Constantinople had been captured by crusaders and lost its riches and magnificence and damaged reason by the attacks, fires and pillages.

Keywords: Latin Invasion, Fourth Crusade, Byzantium, Constantinople, Vanished and Relocated Artworks

Giriş

IV. Haçlı seferi sonucu İstanbul eski adı ile Konstantinopolis yağmalanmış ve harap bir duruma gelmiştir. Bu yağma sonrası yok olmaktan kurtulan şehrin kültürel mirasının önemli parçaları olan mimari öğeler ve sanat eserleri yağmalanarak yok edilmiş ya da başka şehirlere götürülmüştür. Günümüzde Fransa, Almanya, İtalya'da bulunan Bizans eserleri, bu ülkelerin kiliselerinde sergilenen kutsal emanetlerin büyük çoğunluğu IV. Haçlı Seferi ve bu sefer sonucu Konstantinopolis'te kurulan Latin Devleti döneminde götürülmüştür.

Bu incelemede Bizans'ın kültürüne ve dolayısıyla Konstantinopolis'in tarihsel ve kültürel belleğine ait olan bu yapı ve eserlerin akıbetini incelemektedir. Makale kapsamında Bizans İmparatorluğu, diğer adı ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemin en önemli şehri Konstantinopolis'ten günümüz İstanbul'una ulaşamayan yapı ve eserler hakkında bir analiz ve derleme çalışması yapılmıştır. Bu döneme ait şehir kurgusunu anlamak ve yorumlayabilmek, Osmanlı dönemine ulaşmadan yok olan kültürel ve tarihsel mirası betimleyebilmek için literatür taramaları gerçekleştirilmiştir. Günümüzde batı ülkelerinin meydanlarını ve müzelerini süsleyen dönemin önemli sanat eserleri ve yapı elemanlarının Konstantinopolis'ten götürülme süreçleri ve buna zemin hazırlayan olayları incelemek, bu süreçte kentin yaşadığı kayıpları listeleyebilmek hedeflenmiştir. Kentin mimari kimliğini etkileyen olayları irdelemek ve bu kayıpların olmaması durumunda ki günümüz İstanbul'unu hayal edebilmek için kayıt altındaki tarihten yararlanarak bir çerçeve oluşturmak istenmiştir.

IV. Haçlı Seferi ve Latin İmparatorluğu

Haçlı Seferleri fikri 1094'te Bizans İmparatoru I. Aleksios'un Papalık aracılığı ile Avrupa'dan ücretli asker yardımı istemesi ile ortaya çıkmıştır. Papa II. Urbanus ise ücretli asker toplamak yerine, Doğu'ya askerî bir sefer düzenlenmesini teşvik etmenin çok daha faydalı olduğunu düşünmüştür. (Demirkent,1997:4) Ortaçağ Avrupa'sının içinde bulunduğu ekonomik durum siyasal, sosyal etmenler ve seferin asıl amacı olarak yansıtılan din unsuru bu sefere olan ilgiyi arttırmıştır. I. Haçlı seferi ile Antakya, Urfa ve Kudüs'te Krallık kuran Haçlılar ikinci ve üçüncü Haçlı seferlerinde başarı sağlayamamıştır. (Demirkent,1997:73)

Bu seferler sırasında İstanbul'a gelen ve Kudüs'e gitmek üzere Boğaz'dan geçerek yoluna devam eden Haçlılar ilk seferden itibaren işgalci ve sömürgeci bir tutum sergilemişlerdir. Bu girişimden memnun olmayan Bizans İmparatoru ve Haçlılar arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. (Küçüksipahioğlu, 2017:37-41)Haçlı seferleri Bizans ve Avrupalılar arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş ve Avrupa'da Bizans aleyhtarı bir kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur. Bu anlaşmazlıklar Bizans'a yönelecek bir Haçlı seferinin hazırlayıcısı olmuştur. (Nicol, 2016:10)

1198'de papa seçilen III. Innocentius göreve başladığında yeni bir Haçlı seferi için hazırlıklara başlamıştır.(Clari, 1994:1)Bu seferin Mısır üzerinden yapılması kararlaştırılmış ve Mısır'a gidebilmek için donanmaya ihtiyacı olan Haçlılar; Venedik'le görüşmelere başlamıştır. Tarihçi Geoffroi de Villehardouin'in de bulunduğu heyet 1021 yılı başında bu görüşmeler için Venedik'e gönderilmiştir.(Villehardouin, 2016:6)Haçlılarla anlaşılan Venedik Dükü EnricoDandolo bir filonun bir yıl boyunca emirlerinde olacağını, bu sefere askerleri ile kendisinin de katılacağını ve elde edilecek ganimetlerinin yarısına talip olduklarını beyan etmiştir. (Villehardouin: 2016:8)

Venedikli Dük Enrico Dandolo, seferdeki yetkileriyle güzergâhın şekillenmesinde söz sahibi olmuş, kendi yönlendirmelerine ve planlarına göre hareket edilmesini sağlamıştır. Sefer,Konstantinopolis tahtından indirilmiş eski imparator İsaakios'un oğlu Aleksios'un, Enrico Dandolo veHaçlı liderlerine kendisini tahta çıkarmaya yardım etmeleri halinde borçlarını ödemeyi ve sefere destek vermeyi teklif etmesiyle yön değiştirmiştir.(Clari,1994:9-12)Teklifi kabul eden Haçlılar ve Venedikliler Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıkmış, Galata'da karaya çıkararak büyük kadirgaları ile Haliç'i kapayan zincirleri koparan Haçlılar şehre girmişlerdir.(Clari,1994:13-16)Karadan ve denizden süren savaşlarda Bizans ordusu Haçlı ordusu karşısında geri çekilmiştir. Başarısız olacağını anlayan imparator III.Aleksios şehri terk etmiştir. (Villehardouin, 2016:51-53) Bizanslılar çare olarak hapiste bulunan eski imparator II. İsaakios'u hapisten çıkarıp, Haçlılarla şehre gelen oğlu Aleksios ile birlikte imparator ilan etmişlerdir.(Clari,1994:21-22)Tahta çıktıktan sonra Haçlılara söz verdiği paraları ödemekte güçlük çeken imparatorlar bu süreçte Haçlıların yaptıkları taşkınlıklara ve yağmalara göz yummuştur. (Khoniates, 2013:121-122) Halk ise bu duruma tepki göstermiş yeni bir imparator arayışına girişmiştir. Bu durumu kendi lehine çeviren Dukas Murzuphlos V. Aleksios unvanıyla imparator ilan edilmiştir. (Khoniates, 2013:133-135)Bu olaydan sonra Haçlılara artık Konstantinopolis'te bir Latin imparatorluğu kurma fikri cazip gelmeye başlamıştır. (Clari, 1994:32) 12 Nisan 1204'te tekrar taarruza geçen Haçlıların saldırılarına direnemeyeceğini anlayan İmparator Murzuphlosda Porta Aurea (Yıldızlı Kapı) yoluyla şehri terk etmiştir. (Clari, 1994:38)

V. Aleksios 'un kaçmasıyla imparatorusuz kalan şehir, 12 Nisan 1204'te Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. (Khoniates, 2013:166)Şehri ele geçiren Haçlılar burada Lâtin İmparatorluğu kurmuş, (Şekil 1) İlk Latin imparatoru Baudouin de Flandre seçilmiştir. (Khoniates, 2013:176) Bu sırada İstanbul'dan kaçan Bizanslılarda Epiros bölgesinde ve İznik'te Bizans'ın uzantısı olan iki devlet kurmuşlardır. Bu iki devlet ve Bulgar Çarlığı ile de girdiği çatışmalarla zayıflayan Lâtin İmparatorluğuna 25 Temmuz 1261'de İznik Bizans devleti son vermiştir. (Demirkent,1997:180)

Şehrin Yağmalanması ve Kentin Tahribatı

IV. Haçlı seferi ile Galata kuşatılıp Haliç'e girildikten sonra 1203 yılında işgal edilen ve 1204 yılında ele geçirilen Konstantinopolis bu süreçte büyük hasara uğramıştır. 1204'te yağmacıların şehri üç gün boyunca talan etmesi ile çok sayıda kişi yaşamını yitirmiş, kalanların büyük bir kısmı ise Anadolu'ya kaçmıştır. Ele geçirilen ganimetler ve topraklar paylaşıldıktan sonra, Latin imparatoru Baudouin ve baronlar şehrin saraylarına yerleşmiş, kilise ve manastırlar Latin din adamlarının eline geçmiştir. Latin döneminde dini inanç farklılıklarından kaynaklanan bakımsızlık sebebiyle pek çok kilise ve manastır yıkılmış, imparatorların para sıkıntısı çekmesi nedeniyle kentin yağmalanmasına devam edilmiştir. Bronz heykeller eritilmiş, çeşitli heykeller ve kutsal rölikler kendi ülkelerindeki kiliselere gönderilmiştir. Kilise çatılarının kurşunları çıkartılmış, Manastırlarda ve saraylardaki ahşaplar ısınmak amacıyla yakılmıştır. Latin egemenliği altındaki şehir yarım yüzyılda zenginliklerini yitirmiştir. (Müller-Wiener, 2002:25-26)

Şekil 1: E. Delacroix, Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından Zaptı, Louvre Müzesi, Paris

Haçlılar Konstantinopolis'in zenginliği karşısında şaşkına dönmüş, sefere katılan bir Haçlı olan Clari hayranlığını *“Dünya kuruldu kurulalı, ne İskender zamanında, ne Charlemagne (Frank kralı ve Batı imparatoru Büyük Karl) devrinde, ne önce ne de sonra bu kadar büyük, bu kadar zarif, bu kadar fevkalade servet ne görülmüş ne alınmıştır. Kanaatimce, dünyadaki en zengin kırk şehirde Konstantinopolis'te bulunan bu servet bulunamaz. Rumlar dünya servetlerinin üçte ikisinin Konstantinopolis'te bulunduğunu öne sürüyorlardı.”* şeklinde dile getirmiştir. (Clari,1994:40)soylu bir Haçlı olan Geoffroi de Villehardouin şehrin zenginliğini şu sözlerle anlatmıştır: *“Ganimet öyle büyüktü ki, altın ve gümüşün kıymetli kapacak ve değerli taşların,*

satenlerin ve ipek kumaşların, kürkten giysilerin ve dünyada o zamana kadar rastlanmamış zenginlikte malların hesabını kimse çıkaramaz, dünya yaratıldığından beri hiçbir şehirde bu kadar büyük ganimet kazanılmamıştır.” (Villehardouin, 2016:74) 1204’te şehrin ele geçirilmesiyle Haçlılar tarafından üç gün boyunca yağmalanan şehir tüm zenginliğini yitirmiş harabe haline gelmiştir. Bizanslı tarihçi Niketas Latinlerin yaptıklarını şöyle aktarmıştır: “...Bu katil adamların cüret ettikleri şeylerin hangisini anlatayım? Ah utanç verici şekilde o kutsal ikonaların yere atılması! Azizlerin kutsal emanetlerinin, İsa adına acı çeken bu kişilerin yerlere atılması, kutsal ve değerli chalice (kutsal şarap kadehi) ve Patenşerin (kupaların) bazılarını kırdılar parçaladılar, geri kalan kapları da ekmek tabağı ve şarap kupası olarak sofralarına süs diye koydular. İsa’nın elbiseleri ayrıldı ve bu ırk bu elbiseler için kura çektiler. Büyük kilisede yaptıkları ise asla inanılmaz şeylerdi. Her çeşit değerli madenden yapıp ateşle tek bir parça haline getirilen ve sayısız rengin birleşmesi ile tek bir renk ve nefis bir duruma dönüştürülen ve olağanüstü güzelliği ile her milletin hayranlığını uyandıran bu eser parçalara ayrıldı, kırıldı ve serseriler arasında paylaşıldı. Aynı talihsizliğe bütün kutsal kilise hazinesini oluşturan sayısız ve eşsiz güzellikteki eserlerde uğradı. Bütün kutsanmış kapları ganimet olarak almayı uygun gördüler. Değerli madenlerden yapılmış zarif ve eşsiz güzellikteki bütün eşyaları aldılar. Ayrıca imparatorluk kilisesinin tirabzanlarını ve parmaklıklarını kaplayan gümüşü, şahane sunak ve kapılar ile değerli şeyleri süsleyen altın ve benzeri değerli madenleri almak için tapınağın içine eşekleri soktular...”(Khoniates, 2013:147-148) Bu anlatımlar yağmanın ne denli büyük olduğunu göstermektedir.

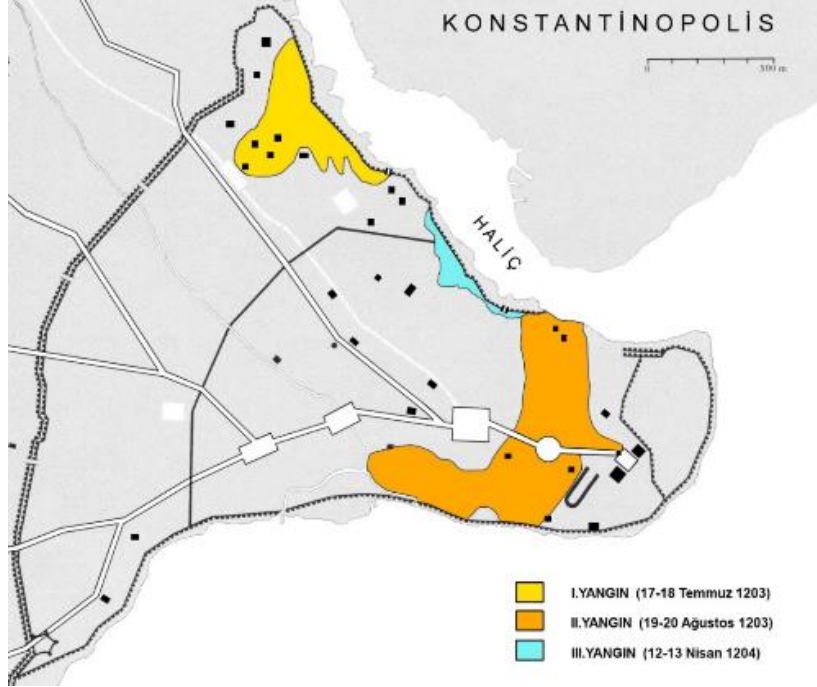
Haçlılar Tarafından Çıkarılan Yangınlar

Haçlıların kente verdiği tahribat yağma ile sınırlı kalmamış bir de buna şehirde çıkarılan yangınlar eklenmiştir. Haçlılar 1203 ve 1204 yılları arasında kentte üç büyük yangın çıkarmışlardır. Bu yangınlar birçok yapının ve eserin yok olmasında büyük rol oynamış ve şehrin harabeye dönüşmesine neden olmuştur.

1203 Temmuz’unda çıkarılan İlk yangın Blakhernai Sarayı ve Evergetes Manastırı arasındaki her şeyi kül etmiş ve Deuteron denilen bölgeye kadar yayılmıştır. (Madden, 1992: 73) (Şekil 1) Birinci yangını Niketas, acı manzaralarla dolu feci bir gün olarak tanımlamıştır. Yangını söndürmek için nehirler kadar gözyaşı aktığını yazmıştır. (Khoniates, 2013:114).

İkinci yangın 19 Ağustos 1203 tarihinde şehrin kuzey bölümünde ve denize inen yamacında bulunan ve Azize Eirene Kilisesi’nin yakınındaki Mitaton’da başlamış, şehrin doğusuna doğru çok geniş alana yayılmış ve Aya Sofya’nın bulunduğu noktada şiddetini kaybetmiştir. Fakat yangın şehrin batı tarafına, Penama denilen sahil boyuna doğru da yayılmış, şehri boydan boya sarmış ve şehrin güney surlarında da etkisini göstermiştir. (Şekil 1) Yangının etkisi ile sokak ve pazar yerlerindeki revaklar devrilmiş, birçok zarif bina birbiri üstüne çökmüş, büyük sütunlar yanarak yok olmuştur. Ayasofya bile yangından kıl payı kurtulmuş ancak Milion kemeri ve ona bitişik Makron galerisindeki binalar ile Synod denilen patriğin toplantı mekanları ve dini mahkemelerin bulunduğu bina yerle bir olmuştur. Aynı zamanda Domninos adında sütunlu galeri de kül olmuştur. Miliyondan başlayan, Mese caddesinin kuzeyinde ve Theodosios Forumu’nun batısında yer alan Philadephion’a kadar uzanan üstü kapalı gezinti caddesi de yanmış, Konstantin Forumu ile şehrin o bölgesinde kuzeyden güneye uzanan her şey yıkılmış, harap olmuştur. (Khoniates, 2013:123) Hipodrom bile kurtarılamamıştır. Clari’nin anlatımına göre Hipodromda

artık 30-40 oturulacak mermer yer kalmıştır. (Cları,1994:45) Niketas bu yangını, “daha önce dünyada görülmemiş bir manzara” olarak tanımlamıştır. Üçüncü yangın da ise 12 Nisan 1204 günü Evergetes Manastırı’nın doğusundan itibaren şehrin doğu bölgesi(Şekil 1) ateşe verilmiş, alevler denize doğru yayılmış ve Drungarios kapısına kadar uzayan bölgeyi tahrip etmiştir (Madden, 1992: 85).

Şekil 2: Latin İstilasası Döneminde Çıkan Yangınlar (Madden, 1992)

IV. Haçlı Seferi ve Latin Döneminde Yağmalanan ve Konstantinopolis'ten Götürülen Eserler

Bu süreçte şehirde bütün kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphanelerden pek çok eser götürülmüş ve tahrip edilmiştir. (Şekil 1) Venedikliler imparatorluk merkezindeki kültür ve sanat eserlerinin birçoğunu toplayıp kendi şehirlerinin kiliselerini, saraylarını, meydanlarını süslemek üzere alıp götürmüşler, Fransız ve Flamanlar taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi tahrip etmişlerdir. (Demirkent, 1997:177)

Bu sefer sonucunda Batı'daki müzelerde ve özellikle kilise ve manastır hazinelerinde, Venedik önderliğindeki Haçlıların Konstantinopolis yağmasından elde etmiş oldukları pek çok eserin varlığı bilinmektedir. Haçlıların, Konstantinopolis'i yağmalayarak kaçırdıkları pek çok sanat eseri veya Hristiyanlığın kutsal kabul ettiği kutsal emanetler, bu gün batıdaki müzelerde veya bazı kiliselerin hazinelerinde bulunmaktadır. Konstantinopolis'ten götürülen çeşitli eser ve kutsal emanetleri, Haçlı seferleri konusunda birçok çalışması olan Fransız tarihçi Comte Riant tarafından listelenmiştir.1875 yılında yayımladığı kitapta Konstantinopolis'ten gönderilen kutsal eşyaların listesini düzenlemiş bu eserlerin götürüldükleri yer ve eserlerin o dönemdeki varlığına ilişkin bir çalışma yapmıştır.Bu çalışmadaki gönderilen eser sayısı 300'ü geçmekte ve liste 17 sayfa tutmaktadır. (Eyice, 2004:195)

Ayrıca bu sefere katılan Alman Başkeşiş Martin'in 'Hystoria Constantinopolitana' adıyla hatıralarını yazan Gunther of Paris hatıratında, kaynaklarda Pantokrator Manastırı olabileceği belirtilen kiliseden ele geçirdikleri röliklerin ve değerli eşyaların listesini vermiştir. (Eyice, 2017:93) Bu listedeki eser sayısı da 40'ı geçmektedir. (Pairis, 2010:126-128) Bu kayıtlar sefere katılanların Bizans'tan ne kadar fazla eser

götürdüğünü kanıtlamaktadır. Ayrıca paraya dönüştürmek için pek çok eser eritilmiş, yağmalanmıştır.

Bu araştırma kapsamında bahsi geçen tüm bu eserlerin akıbetine, kaynakçada belirtilen kaynaklardan ve XIX. yüzyılda, götürülen eserler ve kutsal emanetlerin derleme çalışmasını yapan tarihçi Riant'ın (Riant,1875:192) listelerinden ulaşılmıştır. Bizans eserleri ile ilgili olarak Avrupa'daki birçok müze ve kiliselerin internet siteleri taranmış ve incelenen eserlerin bir kısmı Konstantinopolis'ten alınarak götürüldüğü ilk yerde bir kısmı ise taşınmış olarak başka müze ve kiliselerde sergilenmektedir. Bu doğrultuda bu müze ve kiliselerin internet sitelerinden ilgili eserlerin tespiti ve diğer kaynaklarda geçen bilgi notları Riant'ın listeleri ile birlikte Tablo 1'de belirtilmiştir.

No	ESER	BULUNDUĞU YER	GÖTÜRÜLDÜĞÜ YER
1	Kutsal Dikenler	Pantepoptes Manastır Kilisesi	Fransa
2	Kutsal Çiviler	Pantepoptes Manastır Kilisesi	Fransa
3	Aziz George'un Kol Kemiği	Aya İoannes Prodromos Kilisesi	Venedik
4	Vaftizci Yahya'nın Yüz Kemiği	Ayios Georgios Manganai Kilisesi	Fransa
5	Sütunlar	Ayios Polyuktos Kilisesi	Venedik
6	Sütun başlığı	Ayios Polyuktos Kilisesi	İspanya
7	Kırbaçlama Sütunu	Havariyyun Kilisesi	İtalya
8	Pala D'Oro	Havariyyun Kilisesi	Venedik
9	Gerçek Haç Rölikleri	Bukoleon Sarayı	Almanya, Fransa, İtalya
10	Quadriga Heykeli	Hipodrom	Venedik
11	Tetrark Heykeli	Philadelphion	Venedik
12	Sütun parçası	Philadelphion	Venedik

13	Barletta Heykeli	Markanius Sütunu	İtalya
14	Leo'nun Tacı ve Bakire Meryem Mağarası	Ayasofya	Venedik
15	Hız. İsa'nın Tacı	Ayasofya	Fransa
16	Kutsal Çiviler	Ayasofya	Fransa
17	Yunanca Dini Metinler	Ayasofya	- (Günümüzde New York'tadır.)
18	Aydınlatma Elemanları	Ayasofya	- (Günümüzde ABD New York'ta Bulunmaktadır.)
19	Aslan Heykeli	-	-
20	Tütsülük	-	Venedik
21	Hız. İsa ve Meryem Temalı Kitap Ciltleri	-	Venedik
22	Baş melek Mikail Figürlü Panel	-	Venedik
23	İmparatorluk Kadehleri	-	Venedik
25	Bizans Kaseleri	-	Venedik
26	Porfir İmparator Başı	-	Venedik
27	Taş Kabartmalar	-	Venedik
28	Röliker	-	- (Günümüzde Viyana, Salesianerinnen Manastırında bulunmaktadır.)

Tablo 1: Latin istilası ile Konstantinopolis'ten Götürülen Eserler

Yağmalanıp yok edilen heykellerden ilki Clari'nin anlatımına göre; tunçtan yapılmış, fevkalade güzel iki kadın heykelidir. (Clari,1994:45)

Niketasda bronzdan yapılmış heykellerin fırınlara atılıp eritildiğini belirtmiş ve bu heykellerden bazılarını betimleyerek anlatmıştır. Niketas kayıtlarında; Haçlıların Afrodit Heykelinin yanında duran ve ona Eris'in altın elmasını sunan güzelliği ile ünlü Truva'lı Paris Aleksandros'un Heykeli'nin, Herakles Heykeli'nin, üzerinde ağır yük taşıyan ve peşinde sahibi olan eşek heykelinin, hortumunu sallayan fil heykelinin, vücutlarının ön kısmı güzel kadın, arka tarafları vahşi hayvan gibi olan Sfenks'lerin, Odysseus'un gemilerine atlarken eğilmiş bir halde, beline kadar büyük göğüslü Kadın Heykelinin, belden aşağı vahşi bir hayvan şeklinde tasvir edilmiş eski zamanın canavarı olan Skylla'nın Heykelinin ve Helena Heykelinin eritilerek yok edildiğini belirtmiştir. Rhusios (kırmızı) da denilen, Hipodromun spinasının doğu dönemecinde yer alan Arabacılar heykelinin spinada yer alan Roma mitolojisindeki Romous ve Romus'u emziren kurdun, sfenkslerin, hipopotamın, aslan ile gürleşen adam gibi önemli figürlü heykellerin de yok edildiğinden bahsetmiştir. (Khoniates, 2013:237-247) Ayrıca Hipodromda bulunan günümüzde de hala ayakta olan örme dikili taş üzerindeki tunç plakalarında da Haçlılar tarafından eritildiği kaynaklarda geçmektedir. (Yıldız,2009:132), (Şekil3).

Şekil 3:Örne Dikilitaş, Sultanahmet Meydanı, İstanbul (2018)

Bu sefer sonucunda Hipodromdan götürüldüğü bilinen en ünlü eser; Bizans İmparatoru II. Theodossius tarafından Konstantinopolis'teki Hipodromun girişine yerleştirilen dörtlü at heykelidir. Bu heykel 1204'te Dük Enrico Dandolo tarafından Venedik'e gönderilmiştir. (Özbayoğlu,1989:155-156) Günümüzde eserin orijinali (Şekil.4) San Marco Müzesinde sergilenmekte olup replikaları San Marco Kilisesinin cephesine yerleştirilmiştir (Özbayoğlu,1989:161) (Şekil 5).

Şekil 4:Quadriga Heykeli, San Marco Kilisesi Hazinesi, Venedik, (Buckton&Prior (Ed.),1984)

Şekil 5:Quadriga Heykeli'nin Replikaları, San Marco Kilisesi Cephesi, Venedik(2013)

Hipodromda yer alan ve Haçlılar tarafından yok edilen bir başka önemli eser de tunçtan yapılmış bir kartal heykelidir. Bu heykeli Tyna'lı Apollonios'un sihirli sanatının parlak bir eseri olarak niteleyen Niketas, heykeli şöyle anlatmıştır; *“bir sütunun üzerine yerleştirilmiş olan kartalın estetiği ile görenleri kendisine hayran bırakmaktadır. Kartalın kanatları sanki her an uçacakmış gibi açıktır. Uçmasını engelleyen şey ise pençelerine dolanmış bir yılanıdır. Kartal ve yılanın bu mücadelesinde yılan kartalın keskin pençeleri altında kaybetmiş bir vaziyettedir. Kartal bu zaferi karşısında zafer şarkısı çiyaklıyor gibi durmaktadır. Kartalın kanatları 12 parçadan oluşmakta ve güneşin ışınları çarptığı zaman, günün saatlerini göstermektedir.”* (Khoniates, 2013:244) Bizans sanatında Kartal ve yılan mücadelesi başka eserlerde de işlenmiştir. Günümüzde Büyük Saray Mozaikleri müzesinde koruma altında olan temsil bu kompozisyonu anımsatmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6:Kartal ve Yılan Mozaiği, Büyük Saray Mozaikleri Müzesi, İstanbul (2017)

İtalya'nın güney bölgesinde Haçlıların İstanbul yağmasından elde edilen bronzdan bir Roma imparatoru heykeli bulunmuştur. (Şekil 7) Heykelin V. yy'da imparatorluk makamına yükselen Marcianus olduğu ve heykelin İstanbul'da Fatih'te Kıztaşı da denilen Marcianus Sütunu'nun (Şekil8) üstünde bulunduğu ve yağmada buradan indirilerek götürüldüğü kaynaklarda geçmektedir. Ancak heykelin ölçüleri Kız taşı anıtının mermer sütunun gövdesine nazaran çok büyük olduğundan buradan gelmesi olası görünmemektedir. (Eyice, 2004:197-198) Bu eser günümüzde Barletta kasabasında S. Sepolcro Kilisesi'nin önünde bulunmaktadır.

Şekil 7: (Solda) Barletta Heykeli, S. Sepolcro Kilisesi, Barletta(URL1)
Şekil 8: (Sağda) Marcianus Sütunu (Kız Taşı), Fatih, İstanbul (2015)

Şehrin en önemli kilisesi olan Ayasofya'da bu yağmadan nasibini almıştır. Kutsal kilise hazinesini oluşturan sayısız ve eşsiz güzellikteki eserlerganimet olarak alınmıştır. (Şekil 9) Kilisenin tırabzanları ve parmaklıkları üzerindeki gümüş

kaplamalar, benzer değerli madenler kiliseden katırlar ile taşınarak götürülmüş, (Khoniates, 2013:148) kilisenin sunağının üzerinde ve arkasında bulunan “ciborium” olarak adlandırılan, binlerce parlak gümüş parçalarından yapılmış üzeri kalın bir altın tabaka ile kaplı parçalar da sökülüştür. (Khoniates, 2013:238)

Şekil 9: İmparator Leo'nun Tacı, San Marco Kilisesi Hazinesi, Venedik (Buckton&Prior (Ed.),1984)

Latin imparatoru II. Baudouin imparatorluğunun son zamanlarında Ayasofya'da bulunan kutsal emanetleri Fransa Kralı IX. Louis'ye devretmiş ve böylece kutsal emanetler Paris'deki Sainte-Chapelle'e yerleştirilmiştir. (Pitarakis, 2017: 134) Ayasofya'da bulunan Hz. İsa'nın emanetleri; Çarmıha germede kullanılan bir adet çivi, İsa'nın Dikenli tacı, (Riant,1875:192), (Şekil10) Kutsal Dikenler (Şekil 11) ve kutsal emanetlerden bazıları Haçlılar tarafından kendi ülkelerine gönderilmiştir.

Şekil 10: (Solda) Hz. İsa'nın Tacı, Notre Dame Kilisesi, Paris (URL 2)
Şekil 11: (Sağda) Kutsal Dikenler, Aziz Matthew kilisesi, Perpignan (URL 3)

Şekil 11: (Solda) Aziz George'un kol kemiği, San Marco Kilisesi Hazinesi, Venedik
Şekil 12: (Sağda) Bizans İmparatorluk Kadehi, San Marco Hazinesi, Venedik (Buckton & Prior (Ed.),1984)

Aya İoannes Prodromos Kilisesi'nden götürülen Aziz George'un kol kemiği (Riant, 1875:204) (Şekil12) günümüzde San Marco Hazinesinde bulunmaktadır. Kutsal emanetlerin yanı sıra San Marco Kilisesi Hazinesi'nde IV. Haçlı seferi ile götürüldüğü bilinen birçok kadeh (Şekil 13), aydınlatma elemanları ve pek çok değerli eşya (Şekil 14-15-16-17) yer almaktadır (Buckton, Pior,1984:159).

Şekil 14: Melek Mikail Figürlü İkon, San Marco Hazinesi, Venedik (Buckton & Prior (Ed.),1984)

Şekil 15: Bizans Kâseleri, San Marco Hazinesi, Venedik (Buckton&Prior (Ed.),1984)

Şekil 16: Askılı Cam Avizeler, San Marco Hazinesi, Venedik(Buckton&Prior (Ed.),1984)

Şekil 17: Havayyun Kilisesi Şeklindeki Tütsülük, San Marco Hazinesi, Venedik (Buckton & Prior (Ed.),1984)

Aziz Polyeuktos Kilisesi de bu süreçte tam anlamıyla talan edilmiştir. Sütunlarının ve sütun başlıklarının pek çoğu Venedik'e, birkaç tanesi ise Barselona'ya götürülmüştür. (Müller-Wiener, 2002:191) Venedik'e götürülen sütun ve sütun başlıkları (Şekil18-19) San Marco Kilisesi'nin güneybatı cephesine yerleştirilmiştir. Barselona'daki sütun başlığı ise Katalan Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (Şekil 20).

Şekil 18: (Solda) Aziz Polyektos Kilisesi'ne ait sütunlar, San Marco Kilisesi Güney Cephesi, Venedik
Şekil 19: (Sağda) Aziz Polyektos Kilisesi'ne ait sütun Başlıkları, San Marco Kilisesi Güneybatı Cephesi, Venedik (Maquire & Nelson (Ed), 2010)

Şekil 20: Aziz Polyektos Kilisesi'ne Ait Sütun Başlığı, Katalan Arkeoloji Müzesi, Barselona (URL4)

Latin istilas sonucu Havariyyun Kilisesi de yağmalanmıştır. Havariyyun Kilisesinde saklanan reliklerin çoğu kaybolmuş veya götürülmüştür. Tarihçi Nikeatas Honiates'in anlattıklarına göre Haçlılar kiliseyi ve imparator mezarlarını yağmalamış ve içlerinde buldukları tüm kıymetli eşyaları çalmışlardır. Bu durumu Niketas "...Nefret dolu bir girişim ile ne buldularsa aldılar. Altın süsler, eşyalar, yuvarlak inciler, pırıl pırıl değerli taşlar her şeyi keselerine doldurdular. Uzun yüzyıllar geçmesine rağmen imparator Justinianus'un cesedinin çürümediğini görünce bunu bir mucize olarak yorumladılar ancak bu onları mezarlardan geri çekmeye yaramadı. Kısacası Batılı milletler ne ölüye ne diriye saygı göstermedi." diye ifade etmiştir. (Khoniates, 2013:238) Buradan Götürülen eserleri Riant şu şekilde listelemiştir: Hz. İsa'nın bağlanmış olduğu kırbaçlama sütunu (Şekil21), İmparatorluk nişanı, İmparatorluk kronları, ikonlar, heykeller, Pala d'oro'nun taşları(Şekil 22), Aziz Jacques'in kafatası, Aziz Euphemia'nın el ve kol kemikleri, S. Mathieu kaval kemiği, dışı süslemeli üç sunak, gümüş tabak, Aziz Andrew'in kolu, Aziz Gregory Nazianzen'inbedeni. (Riant, 1875:178).

Şekil 21: Kırbaçlama Sütunu, SantaPraxede Kilisesi, Roma (URL 5)

Şekil 22 :Pala d'Oro, San MarcoHazinesi, Venedik (Buckton&Prior (Ed.),1984)

Comte Riant'ın götürülen eserleri sıraladığı listesinde; Studiyos Manastırı kilisesinden ve diğer kiliselerden Vaftizci Yahya'ya ait kutsal kalıntıların götürüldüğünü belirtir. (Riant, 1875:200) Vaftizci Yahya'nın yüz kemikleri günümüzde Amiens Katedralinde bulunmaktadır (Şekil 23) Hz. Yahya'ya ait Kafatası kemiklerinin bir bölümü ve kol kemiği Topkapı Sarayı'nda Mukaddes Emanetler bölümünde sergilenmektedir. (Şekil 24) Altın bir plakanın üzerine yapıştırılan ve üzerinde değerli taşlarla süslü atın bantlar bulunan kafatası kemikleri Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) saraya getirilmiş, ardından Cem Sultan'ı ellerinde tutmaları için Rodos şövalyelerine gönderilmiştir. 1585'te Lefkoşa Kalesi'nde tekrar ele geçirilip İstanbul'a getirilmiştir. (Bozkurt, 2006:110) Bu durum Konstantinopolis'te bulunan kutsal emanetlerin nasıl parça parça götürülerek pek çok coğrafyaya yayıldığını göstermektedir.

Şekil 23: (Solda) Vaftizci Yahya'nın Yüz Kemikleri, Amiens Katedrali, Fransa (URL6)
Şekil 24: (Sağda) Yahya Peygamberin Kol ve Kafatası Kemiği, Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Bölümü, İstanbul (URL 7)

Bu süreçte Bukoleon Sarayı Latin imparatorunun konutu olmuştur. Clari Bukoleon Sarayı'nda bulunan bir kiliseden yapılan yağma ile kutsal emanetlerin Fransızlar tarafından alınıp götürüldüğünü anlatmıştır. (Clari,1994:46) Comte Riant buradan götürülenleri şu şekilde listelemiştir; Kundak Giysisi Parçası, Kutsal diken, Aziz Philippe'in dişi, kafatası kemikleri, Gerçek Haç rölikleri, (Şekil 25-26) değerli mücevherler, İmparatorluk giysileri, Kutsal tacın dikenleri, Musa'nın asası, Aziz Simon'un kafatası, Hz. Meryem'in örtüsü, Aziz Etienne'nin emanetleri, Konstantin'in kalıntıları, altın haç, Vaftizci John'un kaşığı, meleklerin bulunduğu tablo, kutsal gözyaşı, kutsal kan, Aziz James'in kolu, Hz. Meyem'in sütü, Aziz Elizabeth'in kalıntıları, Bizans imparatorluk tacı..(Riant,1875:180-184).

Şekil 25: (Solda) Gerçek Haç, San Marco Hazinesi, Venedik (Buckton&Prior (Ed.),1984)
Şekil 26: (Sağda) Gerçek Haç, Cluny Müzesi, Paris(URL8)

Latin istilacılar para basmak için şehrin meydanlarında yer alan diğer sanat eserlerini de yağmalanmışlardır. Kutsal ikonlar, kutsal emanetler baltalarla duvardan, kiliselerden sökülüp parçalanmış, değerli taşları sökülmüş, madeni kısımları eritilmiştir. Konstantin Forumu'nda yer alan tanrıça Juno'nun (Hera) büyük bronz heykeli de dahil bir çok heykel alevlerde eritilip paraya çevrilmiştir. Theodosius Forumu'nda bulunan mermerden kaide üzerindeki süvari heykeli de Latinler tarafından yıkılmış ve eritilmiştir. (Khoniates, 2013:238-239)

Philedelphion'da yer aldığı düşünölen günümüzde "tetrarkh" grupları diye adlandırılan, dörtlü yönetim şeklini temsil eden, yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen heykeller de Latin döneminde sökülerek Venedik'e götürölmüş, San Marco kilisenin güneybatı cephesinin köşesine yerleştirilmiştir. (Şekil.27) İstanbul'da yapılan kazılarda 'Tetrarkh' grubunun ayak parçasının bulunmasıyla heykelin Konstantinopolis'ten götüröldüğü anlaşılmıştır. (Eyice, 2004:197), (Şekil 28) San Marco Kilisesi'nin aynı köşesinde yer alan porfir sütun parçasının da Tetrarkh'ı taşıyan sütunla aynı çapta ve renkte olması Konstantinopolis'ten geldiğini kanıtlar niteliktedir (Nelson,2010:64), (Şekil.29).

Şekil 27: (Solda) Tetrark Heykeli, San Marco Kilisesi, Venedik (Eyice, 2004)
Şekil 28: (Sağda) Tetrark Heykelinin Ayak Parçası, İstanbul Arkeoloji Müzesi (2018)

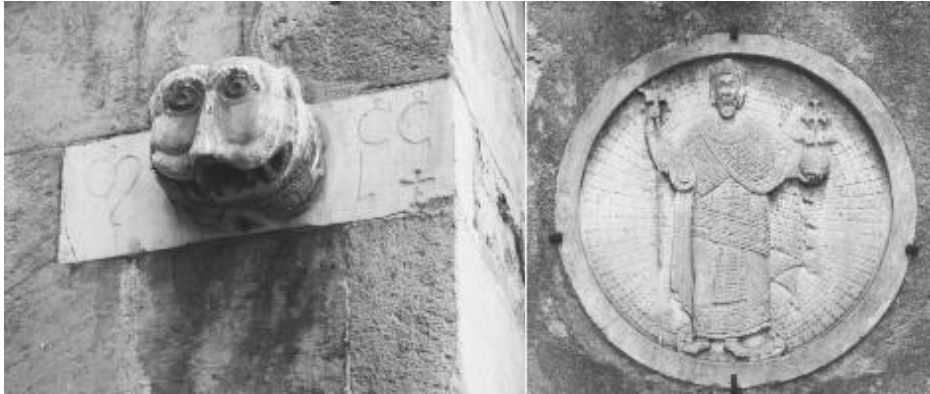
Şekil 29: Tetrark Sütunu, San Marco Kilisesi, Venedik (URL9)

Ayrıca San Marco Bazilikası'nın balkonunun güneybatı köşesinde Venedikliler tarafından Konstantinopolis'ten yağmalanarak getirilen bir imparator başı da bulunmaktadır. Kaynaklarda bu heykelin II. Justianus'a ait olabileceği belirtilmektedir. (Breckenridge, 1981:1) (Şekil 30) Konstantinopolis'in yağmasından Haçlılar tarafından savaş ganimeti olarak birçok taş kabartma Venedik'e getirilmiş ve şehirdeki binalarda kullanılmıştır. Bizans imparatorunu tasvir eden bir yuvarlak taş

kabartma (Eyice, 2004:197), (Şekil 31) ve taşa oyulmuş aslan başı (Nelson,2010:76-77), (Şekil 32) kabartması bunlara örnektir.

Şekil 30: İmparator Başı, Venedik, (URL 10)

Şekil 31: (Solda) Taşa Oyulmuş Aslan Başı, Venedik
Şekil 32: (Sağda) Bizans İmparatorunu Tasvir Eden Yuvarlak Taş Kabartma, Venedik, (Maguire & Nelson (Ed), 2010)

Sonuç

Konstantinopolis'i imar eden Hıristiyan Roma'nın ilk imparatoru Konstantin'in annesi Hıristiyanlık için önem arz eden kutsal emanetleri Kudüs'ten Konstantinopolis'e getirmiştir. Hıristiyanlık âleminin bu kutsal emanetleri Latin istilası sonucu Konstantinopolis'ten götürülmüştür. Günümüzde Avrupa'nın çeşitli şehir ve kiliselerinde bulunan bu rölikler ve kutsal emanetlerin birçoğunun Konstantinopolis'ten gitmiş olduğu Comte Riant'ın tuttuğu kayıtlarda gözükmektedir. Bu listelerde yer alan kutsal emanetlerin sayılarının çokluğundan anlaşıldığı üzere bugün Avrupa'da yer alan röliklerin tamamına yakını IV. Haçlı seferi sırasında ve sonrasında kurulan Latin İmparatorluğu döneminde Konstantinopolis'ten alınmıştır. Bunların yanında yağmalanan ve yıkılan yapı ve anıtlardan alınan heykeller, mimari öğeler ve bazı yapı elemanları başka yapılarda kullanılmak üzere götürülmüştür.

Konstantinopolis'in istila öncesi dönemindeki görkemine ışık tutması ve günümüz İstanbul'unun aslında nasıl zengin bir kent olabileceğini hayal edebilmemizi sağlaması açısından yaşananların kente etkileri günümüze ulaşan yazılı kaynaklar ışığında irdelenmiştir. Kentin ve Bizans kültürünün bir parçası olup istila ile yok olan ve el değiştiren eserler ile ilgili literatür taramaları ile oluşturulan bu makalede kentin zengin kimliğine, tarihsel ve kültürel mirasına dair yapılacak araştırmalara zemin hazırlamak amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında Avrupa'nın günümüzdeki kültürel zenginliğinin altında yatan unsurlardan birinin de Konstantinopolis'in 13.yy'daki kayıpları olduğu sorgulanmış, kayıtlar ve kaynaklar tarafından pek çok kez doğrulanmıştır.

Hıristiyan dünyasında ticari, politik ve jeopolitik gücü açısından oldukça önemli olan Doğu Roma/Yeni Roma/Bizans İmparatorluğu, 1025 yılından sonra sık sık yaşanan taht değişiklikleri ve imparatorların yetersizlikleri ile zayıflamaya başlamıştır. Siyasi karışıklıklar ve taht kavgalarına rağmen, XIII. yy'a gelindiğinde Konstantinopolis şehir kurgusuyla hala eski görkemini ve zenginliğini muhafaza etmekteydi. Bu iç karışıklıkların olduğu süreçte şehir birçok saldırıya uğramıştır. Ancak ilk defa IV. Haçlı Seferi sonucu zapt edilmiştir. Amacı Kudüs'ü Müslümanların elinden almak olan bir seferin Bizans'ın başkentinin yağmalanması sürecine nasıl dönüştüğü tartışmalı bir konu olup bununla ilgili çeşitli çıkarımlarda bulunmak mümkündür. IV. Haçlı Seferinin Konstantinopolis'e yönelmesinde en büyük etken, Bizans'a olan düşmanlığı ile bilinen Venedikli Dük Enrico Dandolo'nun sefere katılan Haçlıları Konstantinopolis'e yönlendirmesidir. Bunun yanı sıra bu işgal, Batılılar tarafından yıllar boyunca tasarlanan Bizans'ı yıkma düşüncesinin uygulandığı bir girişim ya da şehre gelen Haçlılar şehrin zenginliği karşısında Kudüs'e gitmek yerine daha çok ganimet elde edebilme ihtimali ile kendilerine verilen sözlerin tutulmadığının bahane ederek kentin yağmalanmasını haklı görüp işgali gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Bu sefer sonucunda Batı'daki müzelerde ve özellikle kilise ve manastır hazinelerinde Haçlıların Konstantinopolis yağmasından elde etmiş oldukları pek çok eser bulunmaktadır. Haçlıların İstanbul'un yağmasından kaçırdıkları pek çok sanat eserinin Konstantinopolis'ten götürülmesi ve Batıya yayılması, kültürel bağlamda eser ve mekân arasında ilişki kurulmasını zorlaştırmakta, bu kültür varlıklarının ait oldukları şehirde olmamaları başka kültürün parçası gibi gösterilmeleri yanlış algılar oluşturabilmektedir. Bizans kültürünün Avrupa ve Amerika şehirlerinde sergilenmesi, hatta çeşitli eserlerin satış ve hediye yoluyla farklı coğrafyalara yayılması Bizans kültürünü kısmen tanıtsa da mekânından kopuk eserler Bizans kültürünün bütüncül olarak algılanması güçleştirmektedir.

Kaynaklar

Bozkurt, Nebi.(2006), *'Mukaddes Emanetler'*, İslâm Ansiklopedisi, C.31,Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Breckenridge, James D. (1981), *Againthe 'Carmagnola'*, Gesta, Chicago, s.1-7.

Buckton, David &Prior, Rowena (Ed.) (1984),**The Treasury of San Marco**, İtalya: Olivetti.

Eyice, Semavi.(2004), *Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı*, Divan İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı:16,İstanbul, s.183-208.

Eyice, Semavi. (2007), **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

De Clari, Robert.(1994), **İstanbul'un Zaptı**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Demirkent, Işın. (1997), **Haçlı seferleri**, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- De Villehardouin, Geoffroi & De Valenciennes, Henri. (2006) **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Khoniates, Niketas. (2013), **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması**, çev. Işın Demirkent, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. (2017), *Birinci Haçlı Seferi'nden Fethedene Kadar Batıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları*, Tarih Dergisi, İstanbul, Sayı:66,s.35-46.
- Madden, F., (1992). *The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople. 1203-1204; A Damage Assessment. Byzantinische Zeitschrift, Stuttgart-Leipzig, 84(1-2), s.72-93.*
- Müller-Wiener, Wolfran. (2002) **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Nelson, Robert S. (2010),*The History of Legends and Legends of History,San Marco, Byzantium, and the Myths of Venice*, ed. Henry Maguire & Robert S. Nelson, Washington: Harvard University Press, s.63-89.
- Nicol, Donald M. (2006), **Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453**, çev. Bilge Umar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özbayoğlu, Erendiz (1989), *İstanbul'un Bronz Atları*, Anadolu Araştırmaları, İstanbul, Sayı:11, s.155-164.
- Pairis, Gunter. (2010), **The Capture of Constantinople: The "Hystoria Constantinopolitana" of Gunther of Pairis**, çev. Alfred J. Andrea, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pitarakis, Brigitte (2017), *Dini ve Gündelik Hayat, Sur İçi İstanbul*, ed. İlber Ortaylı, İstanbul:Fatih Belediyesi Yayınları.
- Riant, Paul Edouard Didier (1875), **Desdépouillesreligieusesenlevées à Constantinopleau Xllesième par les Latins. etdesdocumentshistoriquesnés de leur transport en Occident**, Impr. G. Daupeley.
- Yıldız, Sevcan (2009), **Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzler**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- URL 1 <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-441>, 9.12.2018
- URL2<http://www.notredamedeparis.fr/en/spiritualite/spiritualite-et-liturgie/veneration-de-la-sainte-couronne-depines/>, 9.12.2018
- URL3<http://www.cathedraleperpignan.fr/site/les-paroisses/les-eglises-en-un-clic/eglise-saint-matthieu.htm>, 9.12.2018
- URL4 <http://www.macbarcelona.cat/Col-leccions/La-col-leccio-en-3D/La-col.leccio-del-MAC-en-3D/Antiguitat-tardana-en-3D2/Capitell-de-Sant-Polyeuktos>, 9.12.2018
- URL 5 <http://www.sacred-destinations.com/italy/rome-santa-prassede>, 9.12.2018
- URL 6 http://www.jesus-story.net/salome_john_berry.html, 09.12.2018
- URL 7 <http://www.islamveihsan.com/hz-yahyanin-a-s-kol-kemigi.html>, 09.12.2018
- URL 8 <http://www.musee-moyenage.fr/collection/oeuvre/croix-reliquaire-vraie-croix.html>, 9.12.2018
- URL9 <http://www.thebyzantinelegacy.com/tetrarchs>, 9.12.2018
- URL 10 <http://www.thebyzantinelegacy.com/carmagnola>, 9.12.2018.